

Filozofia Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 roku

Philosophy of the Concordat between the Holy See and the Republic of Poland of July 28, 1993

WOJCIECH GÓRALSKI*

 <https://orcid.org/0000-0001-6548-4120>

Streszczenie: Każdy ze współczesnych, posoborowych konkordatów zawieranych przez państwa ze Stolicą Apostolską jest osadzony w określonym kontekście historycznym, socjologicznym, kulturowym i normatywnym, co w sposób oczywisty ma wpływ na kształt uzgodnionych postanowień. Można powiedzieć, że każdy konkordat ma swoją filozofię. Przedmiotem niniejszego opracowania jest filozofia Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, który podpisano dnia 28 lipca 1993 r. Jak twierdzi autor, odzwierciedla ona przede wszystkim dążenie państwa polskiego i Kościoła Katolickiego, jako wspólnot świadomych swoich zadań i kompetencji, do realizacji dobra wspólnego i rozwoju człowieka. Do podstawowych założeń przyjętego modelu relacji państwo–Kościół, zgodnie z nauczaniem soborowym, należą zasady niezależności państwa i Kościoła oraz ich współdziałania. Dzięki temu zawarcie tej umowy znacząco przyczyniło się do zapewnienia właściwej równowagi w stosunkach między państwem i Kościołem Katolickim, korzystnie wpływając również na sytuację prawną innych związków wyznaniowych w Polsce.

Słowa kluczowe: konkordat polski; konkordaty posoborowe; Stolica Apostolska; stosunki państwo–Kościół; wolność religijna

Abstract: Every contemporary, postconciliar concordat concluded by states with the Holy See is set in a specific historical, sociological, cultural and normative context, which clearly affects the agreed provisions. Each concordat can be seen as having its own philosophy. This paper discusses the philosophy of the Concordat between the Holy See and the Republic of Poland concluded on July 28, 1993. It is argued that this philosophy essentially reflects the aspiration of the Polish State and the Catholic Church, both aware of their responsibilities and competencies, to contribute towards the common good and human development. The adopted model of State–Church relations, in harmony with the conciliar teaching, is based on mutual independence and autonomy as well as cooperation. As a consequence, the Concordat has significantly contributed to ensuring a proper balance in the relations between the State and the Catholic Church, while also having a positive impact on the legal situation of other religious organizations in Poland.

Key words: Polish concordat; postconciliar concordats; Holy See; State–Church relations; religious freedom

* Ks. prof. dr hab., Zakład Kościelnego Prawa Rodzinnego, Wydział Prawa Kanonicznego, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa, e-mail: w_gorski@uksw.edu.pl.

Wprowadzenie

W dziedzinie regulacji wzajemnych stosunków państwa i Kościoła Katolickiego właściwym, skutecznym i historycznie wypróbowanym narzędziem jest konkordat, a więc umowa międzynarodowa zawarta między określonym państwem (reprezentowanym przez swoje najwyższe organy) i Stolicą Apostolską (reprezentującą Kościół Katolicki). Tego typu umowy zostały zrodzone przez europejską kulturę prawną już w wiekach średnich, a współcześnie ich wykorzystywanie zapewnia wolność religijną wyznawcom Kościoła Katolickiego, określając jej zakres zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i wspólnotowym. Generalnie, umowa konkordatowa reguluje wzajemne relacje obu wspólnot (religijnej i politycznej) w danym państwie.

Mając na uwadze przedmiot regulacji konkordatowej w aspekcie historycznym¹, należy pamiętać, że podczas gdy konkordaty klasyczne, z okresu przed Soborem Watykańskim II, gwarantowały Kościołowi Katolickiemu pozycję religii panującej i zapewniały mu przywileje, to konkordaty po *Vaticanium II* dalekie są od uznawania szczególnej pozycji Kościoła Katolickiego (wśród innych kościołów i związków wyznaniowych), podobnie jak od udzielania temuż Kościołowi jakichkolwiek przywilejów. W konsekwencji zmian zainicjowanych nauką soborową bez wątpienia można mówić o ukształtowaniu się nowego modelu umowy konkordatowej.

Każdy z konkordatów doby współczesnej, zarówno o charakterze całościowym, jak i parcjalnym, zawierany jest w określonym kontekście historycznym, który nie pozostaje bez wpływu na kształt uzgodnionych dwustronnie uregulowań. Co więcej, każdy konkordat ma swoją filozofię. Zdaniem Wacława Uruszczaaka: „Konkordat wpisany jest w pewien filozoficzno-prawny porządek normatywny, na którym budowany jest porządek nowoczesnego demokratycznego świata”².

¹ Przedmiot regulacji konkordatowej obejmuje zasady relacji między najwyższymi organami państwa a Stolicą Apostolską jako władzą zwierzchnią Kościoła Katolickiego w obszarze stosunków międzynarodowych (w szczególności zasady dotyczące przedstawicielstw dyplomatycznych i zawierania umów), zasady relacji między państwem a Kościołem Katolickim (jako uniwersalną wspólnotą religijną) oraz Kościołem lokalnym (działającym na terytorium danego państwa), a także zasady określające stosunek państwa do wyznawców Kościoła Katolickiego, jako obywateli państwa. Zob. Krukowski (red.) 2019, 26–27.

² Uruszczaak 1998, 108.

Pytając o filozofię Konkordatu polskiego z dnia 28 lipca 1993 r.³, należy uwzględnić jego genezę i procedowanie projektów, przesłanki zawarcia traktatu (wyszczególnione w preambule), a także podstawowe założenia zawarte w jego postanowieniach.

1. Geneza i procedowanie projektów Konkordatu

Zerwanie 12 września 1945 r. przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej Konkordatu z dnia 10 lutego 1925 r., a tym samym doprowadzenie do wyłącznie jednostronnej regulacji wzajemnych relacji państwa i Kościoła Katolickiego w Polsce, stawiało ten ostatni w sytuacji niezwykle trudnej. Systematyczne ograniczanie Kościoła, jego instytucji i wyznawców w swobodnym wykonywaniu własnych praw wywoływało coraz to nowe konflikty i napięcia. Podjęte próby przywrócenia dwustronnej regulacji owych stosunków – to jest Porozumienie między przedstawicielami Rządu i Episkopatu Polski z 1950 r. i późniejsze tzw. Małe Porozumienie z 1956 r. – okazały się nieskuteczne.

Czymś znamionym była świadomość władz komunistycznych PRL, iż stosunki państwo–Kościół należałoby uregulować na płaszczyźnie rząd–Stolica Apostolska, o czym świadczy chociażby sugestia Władysława Gomułki i Józefa Cyrankiewicza skierowana 6 maja 1957 r. do udającego się do Rzymu kard. Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski, by poruszył sprawę ewentualnego zawarcia umowy konkordatowej ze Stolicą Apostolską⁴.

Dobrym prognostykiem poprawy sytuacji było rozpoczęcie w 1974 r. stałych kontaktów roboczych na linii PRL–Stolica Apostolska, co sprzyjało procesowi normalizacji stosunków dwustronnych. Gdy zaś niebawem po uchwaleniu przez Sejm w dniu 17 maja 1989 r. ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w PRL⁵ doszło do transformacji ustrojowej, droga do zawarcia umowy ze Stolicą Apostolską stała się

³ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

⁴ [b.a.]. 1993. „Accordi tra Santa Sede e Polonia. Cenni storici”. *L'Osservatore Romano* 179: 6; Skubiś 1994, 145–146.

⁵ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (obecnie: w Rzeczypospolitej Polskiej), tekst jedn. Dz. U. z 2019 r. poz. 1247.

otwarta. Zresztą już dwa lata wcześniej rozpoczęto prace nad konwencją, która miała uregulować kwestie zasadnicze na płaszczyźnie PRL–Stolica Apostolska; 4 maja 1988 r. parafowano pierwszy projekt tego dokumentu, a półtora miesiąca później został on przekazany przedstawicielom Stolicy Apostolskiej⁶. Jak to ujął Krzysztof Skubiszewski: „[t]en zwrot w historii Polski i Europy, nie mógł pozostać bez wpływu na stosunki między państwem a Kościołem i Stolicą Apostolską. Treść przyszłego konkordatu wymagała nowego spojrzenia. Zmienił się ustrój państwa i projekt układu [konwencji – W.G.] ze Stolicą Apostolską trzeba było pisać na nowo”⁷. Z uwagi na swoją naturę (jako umowa międzynarodowa), Konkordat miał się przyczynić do stabilizacji stosunków wyznaniowych w Polsce.

Po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską i Polską (dnia 17 lipca 1989 r.), zmodyfikowany i poszerzony o kilka kwestii projekt konwencji w dniu 25 października 1991 r. został przedłożony przez nuncjusza apostolskiego w Polsce ministrowi spraw zagranicznych, jako projekt Konkordatu. Chodziło o Konkordat całościowy, a więc regulujący całokształt spraw dotyczących wzajemnych relacji państwa i Kościoła⁸.

Strona państwowa przedstawiła swój projekt (tzw. kontrprojekt) z dużym opóźnieniem (12 marca 1993 r.), co spowodowało, że negocjacje dwustronne Delegacji Stolicy Apostolskiej (z nuncjuszem apostolskim na czele) i Delegacji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej (z ministrem spraw zagranicznych na czele) mogły się rozpocząć dopiero 3 kwietnia 1993 r. Ich kanwą były obydwa projekty, na podstawie których należało wypracować wspólny tekst Konkordatu⁹.

Negocjacje, prowadzone naprzemiennie w siedzibie Nuncjatury Apostolskiej (pod przewodnictwem nuncjusza apostolskiego) i w siedzibie Ministerstwa Spraw Zagranicznych (pod przewodnictwem ministra spraw zagranicznych), toczyły się zgodnie z przyjętymi „Regułami rokowań”, stwarzając wszystkim uczestnikom obu delegacji (liczyły po sześć osób) możliwość zabierania głosu i składania propozycji¹⁰.

⁶ Kowalczyk 2013, 18 i 52; Góralski 1998, 18.

⁷ Skubiszewski 1998, 12.

⁸ Góralski 1998, 20.

⁹ Tamże, 20–21.

¹⁰ Najwięcej czasu zajęło negocjatorom uzgodnienie tekstu art. 10 (zawarcie małżeństwa „konkordatowego”), kiedy to w debacie „przewinięło się” sukcesywnie kilkanaście projektów (autor był jednym z negocjatorów konkordatu).

Prowadzone intensywnie rokowania zakończyły się 28 maja 1993 r., kiedy to doszło do przyjęcia przez obie delegacje uzgodnionego projektu Konkordatu. Po przedstawieniu tego tekstu do zatwierdzenia Sekretariatowi Stanu i Radzie Ministrów oraz po wprowadzeniu ostatecznych poprawek, Konkordat został podpisany w Warszawie w dniu 28 lipca 1993 r.¹¹ Ratyfikacja tej umowy nastąpiła jednak dopiero dnia 23 lutego 1998 r.¹²

U podstaw zatem idei zawarcia traktatu, mającego swoją bogatą historię, leżała wola zarówno Kościoła w Polsce, jak i władz państwa polskiego, aby uregulować całokształt wzajemnych relacji na sposób trwały. Samo zaś procedowanie delegacji obu stron uznać należy za zgodne ze standardami określonymi w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z dnia 23 maja 1969 r. (zob. art. 7–10 konwencji)¹³.

2. Przesłanki zawarcia Konkordatu

W preambule Konkordatu wskazano podstawowe przesłanki jego zawarcia, które miały charakter polityczny, socjologiczny, historyczny, aksjologiczny i prawny¹⁴. Niektóre z nich określają cele i motywy decyzji o zawarciu tej umowy.

Przesłanka pierwsza, natury politycznej, wyraża wspólne dążenie stron „do trwałego i harmonijnego uregulowania wzajemnych stosunków” między państwem i Kościołem. Właśnie to dążenie, jak już wyżej powiedziano, przyświecało układającym się stronom podczas prac nad omawianą umową konkordatową. Trwałość oznacza tutaj znaczny stopień stabilności, jaki przysługuje umowom międzynarodowym, stosownie do powołanej wyżej konwencji wiedeńskiej z 1969 r. (zob. art. 54–62 konwencji). Natomiast w uregulowaniu harmonijnym chodzi o wzajemne poszanowanie praw przysługujących stronom umowy.

¹¹ Góralski 1998, 21.

¹² Ustawa z dnia 8 stycznia 1998 r. o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, Dz. U. z 1998 r. Nr 12, poz. 42.

¹³ Konwencja wiedeńska o prawie traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r., Dz. U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439.

¹⁴ Zob. Krukowski 1995, 117–118.

Znamię polityczne nosi również przesłanka czwarta, podkreślająca troskę obu stron o „pomyślny rozwój” Polski. Sformułowanie to oznacza, że Konkordat ma służyć i pomnażać nie tylko dobro Kościoła, lecz również przyczynić się do pomnażania dobra państwa.

Charakter socjologiczny ma przesłanka druga. Bazuje ona bowiem na fakcie wyznawania religii katolickiej przez większość społeczeństwa polskiego.

Wymiar historyczny znamionuje przesłankę trzecią (uznanie konstruktywnej roli Kościoła w dziejach Polski oraz pontyfikatu Jana Pawła II), piątą (uznanie doniosłego wkładu Kościoła w rozwój osoby ludzkiej i umacniania moralności) i ósmą w części pierwszej (odniesienie do nowej organizacji terytorialnej Kościoła w 1992 r.).

Wreszcie charakter prawny cechuje drugą część przesłanki ósmej (powołanie przez stronę państwową własnych zasad konstytucyjnych i ustaw, a przez stronę kościelną – dokumentów Soboru Watykańskiego II dotyczących wolności religijnej i stosunków Kościół–wspólnota polityczna oraz przepisów prawa kanonicznego).

Szczególne znaczenie należy przypisać przesłance szóstej, natury aksjologicznej, w myśl której obydwie strony kierują się „wymienionymi [w poprzednich przesłankach – W.G.] wartościami oraz powszechnymi zasadami prawa międzynarodowego, łącznie z normami dotyczącymi poszanowania praw człowieka i podstawowych swobód oraz wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych”.

W ten sposób układające się strony potwierdziły najpierw wolę uznawania powszechnych zasad prawa międzynarodowego, a więc norm prawa wspólnego, mających charakter bezwzględnie obowiązujący (*ius cogens*)¹⁵.

¹⁵ Nie powstał jednolity i obowiązujący katalog podstawowych zasad prawa międzynarodowego. Szczególne znaczenie mają tutaj dwa akty: Deklaracja zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych (Rezolucja ZO ONZ nr 2625 (XXV) z dnia 24 października 1970 r., <https://digitallibrary.un.org/record/202170?ln=en> [dostęp: 30.06.2022]) oraz Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (Helsinki, 1 sierpnia 1975 r.), <https://www.osce.org/helsinki-final-act> [dostęp: 30.06.2022]. Pierwszy z wylizczonych dokumentów wymienia: 1) obowiązek powstrzymania się przez państwa w ich stosunkach międzynarodowych od groźby lub użycia siły przeciw integralności terytorialnej lub niepodległości politycznej jakiegokolwiek państwa lub w inny sposób niezgodny z celami Narodów Zjednoczonych; 2) obowiązek regulowania sporów międzynarodowych środkami pokojowymi w taki sposób, by pokój międzynarodowy, bezpieczeństwo i sprawiedliwość nie zostały naruszone; 3) obowiązek niemieszania się w sprawy należące do

Następnie potwierdziły wolę kierowania się normami dotyczącymi wymienionych obszarów praw i swobód oraz wykluczenia nietolerancji i dyskryminacji na tle religijnym.

W przesłance siódmej, o charakterze aksjologicznym, strony uznają, iż „fundamentem rozwoju wolnego i demokratycznego społeczeństwa jest poszanowanie godności osoby ludzkiej i jej praw”¹⁶. Stwierdzenie to oznacza, iż chodzi m.in. o prawa osoby ludzkiej w zakresie wolności religijnej. Odwołanie się przez stronę państwową do tych uniwersalnych wartości, będących podstawą demokratycznego porządku prawnego, oznacza definitywne zerwanie z obciążeniami dawnej ideologii, dla której godność ludzka nie była wartością nadrzędną. Jak zauważa Józef Krukowski, odwołanie się do tych wartości jest czymś charakterystycznym dla konkordatów posoborowych, w których nie chodzi o żadne przywileje dla Kościoła, lecz jedynie o poszanowanie wolności religijnej mającej swoją podstawę w godności osoby ludzkiej¹⁷.

W przesłance ósmej, natury prawnej, strony odwołały się do podstawowych zasad własnych systemów prawnych, co stanowi wyraz poszanowania ogólnych zasad legalizmu. Tak więc strona państwowa wskazała tutaj na „zasady konstytucyjne i ustawy”¹⁸, Stolica Apostolska zaś na „dokumenty

wewnętrznej jurysdykcji jakiegokolwiek innego państwa; 4) obowiązek współdziałania państw ze sobą; 5) zasadę równouprawnienia i samostanowienia ludów; 6) zasadę suwerennej równości państw; 7) zasadę wykonywania w dobrej wierze zobowiązań zaciągniętych przez państwa, zgodnie z Kartą. Natomiast Akt Końcowy KBWE w Deklaracji zasad rządzących wzajemnymi stosunkami między państwami uczestniczącymi podaje następujący ich katalog: 1) zasada suwerennej równości i poszanowania praw wynikających z suwerenności; 2) zasada powstrzymania się od groźby użycia siły lub jej użycia; 3) zasada nienaruszalności granic; 4) zasada integralności terytorialnej państw; 5) zasada pokojowego załatwiania sporów; 6) zasada nieingerencji w sprawy wewnętrzne innych państw; 7) zasada poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, włączając w to wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań; 8) zasada równouprawnienia i prawa narodów do samostanowienia; 9) zasada współpracy między państwami; 10) zasada wykonywania w dobrej wierze zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego.

¹⁶ Godność osoby ludzkiej, choć nie została zdefiniowana w żadnym akcie prawnym, to jednak jest uznawana za podstawową kategorię antropologiczną występującą we współczesnych systemach prawnych; od czasów II wojny światowej stanowi etyczną podstawę porządku międzynarodowego. Zob. Wroczeński 2016, 8; Mazurek 2001, 35–39.

¹⁷ Krukowski 1999, 93.

¹⁸ W momencie zawarcia Konkordatu obowiązywała w kraju tzw. Mała Konstytucja (ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz. U. z 1989 r. Nr 19, poz. 101), która utrzymała zasadę „oddzielenia Kościoła od państwa” pochodzącą z Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232 z późn. zm.).

Soboru Watykańskiego II dotyczące wolności religijnej i stosunków pomiędzy Kościołem a wspólnotą polityczną” oraz na „przepisy prawa kanonicznego”. Przesłanka ta, jak widać, wyraża uznanie państwa dla obowiązującego prawa kościelnego i *vice versa*¹⁹.

Poza przesłankami zawarcia Konkordatu wyrażonymi w preambule, określającymi jego znamienne rysy, należy wspomnieć, że inicjatorom tego traktatu przyświecała myśl, iż w kontekście istniejącego pluralizmu wyznaniowego oraz poszanowania prawa do wolności religijnej Konkordat może spełnić dobroczynną rolę w stosunku do innych kościołów i pozostałych związków wyznaniowych, które powinny otrzymać analogiczne gwarancje ze strony państwa na drodze stosownych ustaw, poprzedzonych umowami państwa zawartymi przez przedstawicieli państwa z reprezentantami poszczególnych kościołów i innych związków wyznaniowych²⁰. Tego zdania był również Jerzy Buzek, ówczesny premier Rzeczypospolitej Polskiej, który w dniu 25 marca 1998 r., podczas ceremonii wymiany dokumentów ratyfikacyjnych dotyczących Konkordatu, powiedział: „Konkordat stwarza nieskrepowane możliwości działania dla Kościoła Katolickiego w Polsce – pośrednio tworzy je również dla innych Kościołów i wyznań²¹”.

3. Podstawowe założenia zawarte w regulacji konkordatowej

Filozofię polskiego Konkordatu w znacznej mierze pozwalają poznać istotne założenia, które przyjęto w jego postanowieniach. Niewątpliwie podstawową, generalną zasadą, na której opierają się szczegółowe dyspozycje umowy konkordatowej, jest zasada niezależności państwa i Kościoła Katolickiego²²,

¹⁹ Krukowski (red.) 2019, 175–176; Góralski, Adamczewski 1994, 21–22.

²⁰ Zob. tamże, 188–193.

²¹ Buzek 2013, 321.

²² Autonomia (gr. *autos* – sam, *nomos* – prawo) oznacza właściwość bytu, dzięki której może on sam stanowić o sobie, a także kierować się własnym prawem. Natomiast niezależność jest najwyższym stopniem autonomii danego bytu w stosunku do innego, wykluczającym ingerencje każdego z nich w wewnętrzne sprawy drugiego. Podczas gdy autonomia ujmowana jest przede wszystkim w relacjach *ad intra* (w stosunkach wewnętrznych), to niezależność rozumiana jest głównie w relacjach *ad extra* (w stosunkach zewnętrznych). Zob. Góralski, Pieniąk 2000, 11–12; Sobański 1996, 17.

każdego w swojej dziedzinie, wpisana do art. 1 Konkordatu²³. Potwierdzając ją, układające się strony zobowiązały się „do pełnego poszanowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego”. Można powiedzieć, że zasada ta wytyczyła drogę do szczegółowych postanowień tego dokumentu. Jej stosowanie (w powiązaniu z art. 25 ust. 3 obowiązującej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.²⁴) w praktyce oznacza, że władza kościelna jest całkowicie niekompetentna w sprawach wewnętrznych państwa, a władza państwowa nie ma prawa do ingerowania w sprawy wewnętrzne Kościoła. Źródłem omawianej zasady jest zakorzeniony w kulturze europejskiej paradygmat dualizmu religijno-politycznego, ukształtowany na podstawie słów Jezusa Chrystusa: „Oddajcie więc cesarowi to, co należy do cesarza, a Bogu to, co należy do Boga” (Mt 21,21). Autonomia Kościoła pochodzi z jego własnej natury, nie zaś z nadania państwa²⁵.

Analiza poszczególnych postanowień Konkordatu niezbiec wskazuje, że zasada niezależności i autonomii konsekwentnie znajduje w nich swój refleks: żadne z nich zasady tej nie narusza. Poszczególne uzgodnienia regulujące dziedzinę wewnętrznej organizacji Kościoła oraz realizacji jego własnej misji nauczania, uświęcania i pasterzowania wyraźnie rozgraniczają kompetencje Kościoła i państwa. Z jednej strony Kościół otrzymuje zapewnienie od państwa, iż może swobodnie pełnić swoje zadania, z drugiej zaś zobowiązuje się, że wkraczając na obszar uregulowany prawem polskim, będzie się stosował do jego przepisów. W odniesieniu do Polski trafne wydaje się stwierdzenie Zbigniewa Nosowskiego, który ocenia:

[...] jest to pierwszy konkordat w historii Kościoła, który całościowo i w różnych sferach życia społecznego wypracowuje prawne konsekwencje wzajemnego uznania przez Państwo i Kościół, że są wspólnotami niezależnymi

²³ Zasada niezależności i autonomii wspólnoty politycznej i wspólnoty religijnej została proklamowana w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym Soboru Watykańskiego II *Gaudium et spes*, nr 76 (zob. Sobór Watykański II. 1968. „Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*”. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. Julian Groblicki, Eugeniusz Florkowski, 537–619. Poznań: Pallotinum). Wcześniej, bo w 1947 r., znalazła ona swoje miejsce w art. 7 Konstytucji Republiki Włoskiej („Państwo i Kościół katolicki są, każde we własnym zakresie, niezależne i suwerenne”). Zob. Krukowski (red.) 2019, 179.

²⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

²⁵ Krukowski 1995, 85–88.

i autonomicznymi, gotowymi jednak do współpracy w imię wspólnego dobra. Usiłuje się tu symetrycznie oddzielać Kościół od spraw państwowych i państwo od spraw kościelnych²⁶.

Podzielić należy również opinię Wiesława Mossakowskiego, który stwierdza:

Wrażenie „przewagi” Kościoła nad Państwem w regulacjach Konkordatu z 1993 roku wynika chyba ze świadomego lub intuicyjnego przyjęcia doktryny państwa totalitarnego, w którym nie ma miejsca na głoszenie doktryny poza kontrolą (cenzurą) państwa, dla którego jedynie ważne i użyteczne są cele etyczne²⁷.

Właśnie owa dwustronność zobowiązań, zarówno o charakterze generalnym, jak i odnoszących się do konkretnych spraw, stanowi znaczące założenie polskiego Konkordatu. Owszem, państwo polskie składa gwarancje Kościołowi Katolickiemu dotyczące swobodnego pełnienia jego własnej misji, ale z kolei Kościół zobowiązuje się do respektowania porządku prawnego państwa²⁸.

²⁶ Nosowski 1993, 52; Andrzej Zoll wyraża przekonanie (za Remigiuszem Sobańskim), iż w umowie konkordatowej występuje pewna asymetria, która nie powinna razić. „Wszak to nie państwo działa w Kościele, ale Kościół działa w państwie, i muszą nastąpić uzgodnienia dotyczące tych obszarów działalności państwa i Kościoła, w których stosunki społeczne regulowane są prawem państwowym, a które także leżą w zakresie działania Kościoła. «Po prostu państwo – jak stwierdza ks. prof. Sobański – nie ignoruje faktu, że żyją ludzie religijni, w tym przypadku katolicy, w wojsku, w zakładach zamkniętych, a także że uznają swoje małżeństwo za sakrament. Chodzi o ułatwienie im, aby przestrzegając prawa państwowego mogli być sobą jako katolicy i bezkolezyjnie przestrzegać praw swojego Kościoła». Konkordat jest więc umową, którą można porównać z konwencjami międzynarodowymi dotyczącymi prawa człowieka. W konwencjach tych państwo też zobowiązuje się do przestrzegania pewnych standardów, zobowiązuje się do poddania się jurysdykcji międzynarodowych gremiów”. Zoll 1998, 97.

²⁷ Mossakowski 1996, 161.

²⁸ Gdy chodzi o gwarancje złożone przez Kościół państwu, to dotyczą one następujących spraw: 1) granic diecezji i prowincji kościelnych (art. 6 ust. 2 i 3); 2) przynależności biskupów do Konferencji Episkopatu Polski oraz niesprawowania jurysdykcji na terenie Rzeczypospolitej Polskiej przez biskupów niebędących obywatelami polskimi (art. 6 ust. 4–5); 3) mianowania biskupów (art. 7 ust. 3); 4) ogłaszania nominacji biskupów diecezjalnych (art. 7 ust. 4); 5) organizowania kultu publicznego (art. 8 ust. 2); 6) nienaruszalności miejsc kultu i cmentarzy (art. 8 ust. 3 zdanie trzecie); 7) sprawowania kultu publicznego (art. 8 ust. 4); 8) podejmowania przez państwo niezbędnych działań w miejscach przeznaczonych przez władzę kościelną do sprawowania kultu i grzebania zmarłych (art. 8 ust. 5); 9) pouczenia nupturientów przez duchownego o treści przepisów prawa polskiego w ramach przygotowania do małżeństwa „konkordatowego” (art. 10 ust. 2); 10) poszanowania wyłącznej kompetencji sądów państwowych w orzekaniu w sprawach małżeńskich w zakresie skutków określonych w prawie polskim (art. 10 ust. 4); 11) podawania

Innym założeniem jest, wysłowiona również w art. 1 Konkordatu, zasada współdziałania Kościoła i państwa, mająca swoje źródło w konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* Soboru Watykańskiego II²⁹. „Zdrowe” współdziałanie obu wspólnot ma miejsce wówczas, gdy strony respektują wzajemnie zasadę niezależności i autonomii. Istotną racją współdziałania między Kościołem i państwem jest dążenie do zapewnienia osobie ludzkiej pełnych możliwości rozwoju i samourzeczywistnienia³⁰.

Konkordat z 1993 r. nie zamyka definitywnie drogi do podejmowania nowych lub dodatkowych rozwiązań, hołdując zasadzie otwarcia się stron na nowe sytuacje. Dano temu wyraz w klauzuli kompetencyjnej wpisanej do art. 27 Konkordatu, w którym przyjęto, iż „sprawy wymagające nowych lub dodatkowych rozwiązań będą regulowane na drodze nowych umów między Układającymi się Stronami albo uzgodnień między Rządem

przez władzę kościelną władzy państwowej programu nauczania religii katolickiej i podręczników (art. 12 ust. 2); 12) podległości nauczycieli religii w szkołach i przedszkolach (art. 12 ust. 4); 13) zakładania i prowadzenia placówek oświatowych i wychowawczych (art. 14 ust. 1); 14) realizowania minimum programowego przedmiotów obowiązkowych i wystawiania druków urzędowych szkoły (art. 14 ust. 2 zdanie pierwsze); 15) charakteru publicznego szkół i placówek prowadzonych przez Kościół (art. 14 ust. 2 zdanie trzecie); 16) opieki duszpasterskiej nad żołnierzami wyznania katolickiego (art. 16 ust. 1); 17) praktyk religijnych żołnierzy (art. 16 ust. 2); 18) kierowania dodatkowych (poza kapelanami) kapłanów w czasie mobilizacji i wojny (art. 16 ust. 5); 19) wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych przez osoby przebywające w tzw. zakładach zamkniętych (art. 17 ust. 2 *in fine*); 20) kierowania kapłanów do tzw. zakładów zamkniętych (art. 7 ust. 3); 21) opieki duszpasterskiej nad członkami mniejszości narodowych (art. 18); 22) podległości prawu polskiemu zrzeczeń wiernych, gdy swoją działalnością wkraczają w sferę uregulowaną przez prawo polskie (art. 19 zdanie drugie); 23) posiadania i używania przez Kościół własnych środków społecznego przekazu i emitowania programów w publicznej radiofonii i telewizji (art. 20 ust. 2); 24) zbiorów publicznych (art. 21 ust. 2); 25) wskazania władzom państwowym instytucji kościelnych kompetentnych do udziału w komisji do przeprowadzenia koniecznych zmian w obszarze spraw finansowych instytucji i dóbr kościelnych oraz duchowieństwa (art. 22 ust. 3); 26) nabywania, posiadania i użytkowania przez kościelne osoby prawne mienia nieruchomego i ruchomego oraz nabywania i zbywania praw majątkowych (art. 23); 27) budowy, rozbudowy i konserwacji obiektów sakralnych i kościelnych oraz cmentarzy (art. 24 zdanie pierwsze); 28) inicjowania budowy obiektów sakralnych i kościelnych oraz zakładania cmentarzy (art. 24 zdanie trzecie); 29) powołania diecezjalnej komisji służącej ochronie znajdujących się w obiektach sakralnych i kościelnych dóbr kultury o ogólnonarodowym znaczeniu oraz dokumentów archiwalnych o wartości historycznej i artystycznej (art. 25 ust. 1); 30) zakładania fundacji przez kościelne osoby prawne (art. 26). Zob. Góralski 2009, 78–83.

²⁹ „Obydwie jednak wspólnoty [kościelna i państwowa – W.G.], choć z różnego tytułu, służą powołaniu jednostkowemu i społecznemu tych samych ludzi. Tym skuteczniej będą wykonywać tę służbę dla dobra wszystkich, im lepiej będą rozwijać między sobą zdrowe współdziałanie, uwzględniając także okoliczności miejsca i czasu” (*Gaudium et spes*, nr 76).

³⁰ Krukowski 1995, 89.

Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną do tego przez Stolicę Apostolską”.

Jak przypuszcza J. Krukowski, kompetencje mające na celu prowadzenie negocjacji zmierzających do zawarcia nowej umowy międzynarodowej zostały powierzone komisjom konkordatowym: Kościelnej Komisji Konkordatowej i Rządowej Komisji Konkordatowej. Pierwsza z nich została powołana przez Stolicę Apostolską w dniu 9 maja 1998 r. z zadaniem wprowadzenia w życie uzgodnień konkordatowych oraz podejmowania problemów związanych z relacjami Kościół–państwo³¹. Natomiast druga została ustanowiona przez Prezesa Rady Ministrów w dniu 25 maja 1998 r.³²

Uwagi końcowe

Konkordat zawarty dnia 28 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską reguluje całościowo wzajemne relacje państwa polskiego i Kościoła Katolickiego. Stanowi cenny dokument, który stabilizuje stosunki wyznaniowe w Polsce, tak bardzo rozchwiane po 12 września 1945 r. Jego zapisy, dotyczące dziedziny wewnętrznej organizacji Kościoła oraz realizacji przezeń własnej misji nauczania, uświęcania i pasterzowania, wyraźnie rozgraniczają kompetencje wspólnoty religijnej i wspólnoty politycznej. Z jednej strony Kościół, stosownie do zasady niezależności i autonomii, może swobodnie pełnić swoją misję religijną, a państwo – jako bezstronne światopoglądowo – nie może arbitralnie jej ograniczać. Z drugiej zaś strony, gdy Kościół w swojej działalności wkracza na obszar uregulowany prawem polskim, obowiązany jest do zachowania przepisów tego prawa. Zgodnie z logiką Konkordatu, państwo i Kościół nie są wobec siebie instytucjami konkurencyjnymi, lecz równoprawnymi partnerami, którzy jednolicie mają służyć ochronie i poszanowaniu praw człowieka, zachowując przy tym własną tożsamość³³. „Konkordat – jak powiedział Jan Paweł II – jest wyrazem służby społeczeństwu i dobru wspólnemu, a zarazem nawiązuje do

³¹ Nuncjatura Apostolska w Polsce. 1998. „Komunikat Nuncjatury Apostolskiej, nr 5850/98 (Warszawa, 11 maja 1998 r.)”. *Akta Konferencji Episkopatu Polski 2*: 88. Zob. także Adamczewski 2008, 178.

³² Krukowski (red.) 2019, 402–404.

³³ Góralski, Piędzyk 2000, 96.

wielowiekowej chrześcijańskiej tradycji narodu. Kościół pragnie wspólnie z wszystkimi budować lepszą przyszłość ojczyzny³⁴.

Filozofia polskiego Konkordatu – jako konkordatu posoborowego – opiera się zatem przede wszystkim na dążeniu państwa polskiego i Kościoła Katolickiego, wspólnot świadomych swoich zadań i kompetencji, do urzeczywistnienia dobra wspólnego i rozwoju człowieka. Umowa tych dwóch podmiotów stworzyła równowagę w stosunkach państwa z Kościołem. Za K. Skubiszewskim można powtórzyć: „Wyzwania naszych czasów wymagają współpracy państwa i Kościoła. Takiemu współdziałaniu Konkordat polski daje nowoczesne ramy³⁵”.

Bibliografia

- Adamczewski, Witold. 2008. „Kompetencje Komisji Konkordatowych w Polsce”. W: *Konkordat polski w 10 lat po ratyfikacji*, red. Józef Wroceński, Helena Pietrzak, 177–192. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Buzek, Jerzy. 2013. „Przemówienie profesora Jerzego Buzka, premiera Rządu Rzeczypospolitej Polskiej podczas ceremonii wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Konkordatu”. W: Józef Kowalczyk, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską 1993/1998*, 321. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Góralski, Wojciech. 1998. *Konkordat polski 1993 – od podpisania do ratyfikacji*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.
- Góralski, Wojciech. 2009. „Gwarancje harmonijnego kształtowania się wzajemnych relacji Państwa Polskiego i Kościoła Katolickiego w Konkordacie z 1993 roku”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2: 65–86.
- Góralski, Wojciech, Witold Adamczewski. 1994. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 28 lipca 1993 r.* Płock: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Góralski, Wojciech, Andrzej Pieńdyk. 2000. *Zasada niezależności i autonomii państwa i Kościoła w konkordacie polskim z 1993 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

³⁴ [b.a.]. 1995. „Jan Paweł II o konkordacie”. *Rzeczpospolita* 12 lipca 1995, 2.

³⁵ Skubiszewski 1998, 12.

- Kowalczyk, Józef. 2013. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską 1993/1998*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Krukowski, Józef. 1995. *Konkordaty współczesne. Doktryna, teksty (1964–1994)*. Warszawa: Wydawnictwo Civitas Christiana.
- Krukowski, Józef. 1999. *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*. Lublin: Oficyna Wydawnicza VERBA.
- Krukowski, Józef (red.). 2019. *Konkordaty polskie. Historia i terażniejszość*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Mazurek, Franciszek. 2001. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Mossakowski, Wiesław. 1996. „Konkordat z 1993 roku a niektóre aspekty techniki legislacyjnej”. W: *Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 roku w Katowicach*, red. Bronisław Czech, 159–164. Katowice: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Nosowski, Zbigniew. 1993. „Nie było wielkiej wojny. Reakcje na konkordat w roku 1993”. *Więź* 10: 48–59.
- Skubiszewski, Krzysztof. 1998. „Wstęp”. W: Bogusław Trzeciak. *Relacje państwo-Kościół. O polskim konkordacie '93*, 12–13. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Kontrast.
- Skubiś, Ireneusz. 1994. „Konkordat. Rozmowa z biskupem Alojzym Orszulikiem, zastępcą sekretarza generalnego Episkopatu Polski”. W: *Prawda o Konkordacie*, red. Wojciech Góralski, 145–146. Częstochowa: Tygodnik Katolicki „Niedziela”.
- Sobański, Remigiusz. 1996. „Niezależność i autonomia Kościoła i państwa podstawową przesłanką konkordatu”. *Ateneum Kapłańskie* 1: 16–27.
- Uruszczak, Waclaw. 1998. „Konkordat z 1993 roku ważnym etapem w stosunkach Polski ze Stolicą Apostolską”. W: *Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski*, red. Jan Dyduch, 95–109. Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława Archidiecezji Krakowskiej.
- Wroczeński, Józef. 2016. „Godność osoby ludzkiej podstawą prawa do wolności religijnej”. *Prawo Kanoniczne* 3: 3–18.
- Zoll, Andrzej. 1998. „Trudna droga do ratyfikacji Konkordatu”. W: *Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski*, red. Jan Dyduch, 85–94. Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława Archidiecezji Krakowskiej.